

FILOSOFIE ROMÂNESCĂ

NOICA ȘI LOGICA

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Noica and Logic. In what follows I shall present a brief description of Noica's activity at the Center for Logic, his contributions to traditional logic published in *Problems of Logic* (the yearbook of the Center for Logic), an accounting of Noica's views on mathematical logic, the significance of Hermes' Logic, as original speculative logic, and in the Addenda, three tribute portraits made by the philosopher to three Romanian logicians.

Keywords: Center for Logic, traditional logic, mathematical logic, Hermes' Logic, tribute portraits.

LA CENTRUL DE LOGICĂ

În 1965, după eliberarea din închisoare, Constantin Noica este angajat la Centrul de Logică al Academiei Române. Este o șansă mare pentru un fost deținut politic să lucreze în cercetarea academică. Șansa este și mai mare, am putea spune, gândindu-ne că la Centrul de Logică componenta ideologică lipsea cu desăvârșire în cercetare, spre deosebire de Institutul de Filosofie de atunci. Directorul Centrului de Logică, Athanase Joja, deși un membru marcant al partidului comunist, a reușit să țină deoparte propaganda comunistă de cercetarea logică. Sau poate era doar șansa logicii în calitate de disciplină filosofică ce nu se preta la ideologizare, așa cum era și șansa epistemologiei până la un punct. Să mai privim această șansă și dintr-un alt unghi: în închisoare, Noica însuși se vedea în viața viitoare fie ca un modest dascăl de țară, suplinitor la matematici elementare sau la limbi străine, fie ca un fel de „antrenor” de marxism, după ce, în ultima perioadă de detenție, cea mai lejeră (în comparație cu prima perioadă, de anchetă și tortură), avusese acces la opera lui Marx. (Să facem o precizare legată de antrenoratul de marxism, așa cum îl vedea Noica: viziunea sa asupra de antrenoratului de marxism era diferită de a lor, ar fi vrut să fie un antrenor care să-i pregătească pe elevii săi prin intermediul marilor filosofi din trecut, întrucât „nu se poate face marxism cum trebuie fără Hegel, Kant, Aristotel și ceilalți”¹.)

Cum a ajuns Constantin Noica la Centrul de Logică în acele vremuri grele pentru un filosof cu preferințe „burgheze” în filosofie, dovedite încă din perioada

¹ Constantin Noica, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, București, Editura Humanitas, 1990, pp. 105, 122–123.

interbelică, cunoscut și ca apropiat al lui Nae Ionescu, fiind și fost deținut politic? Știm astăzi că a fost la mijloc, se pare, „bunăvoința” lui Athanase Joja², care cunoștea calibrul mare de filosof al lui Noica și care mai primise în instituția de cercetare logică pe care a înființat-o în 1964 și alți gânditori eliberați din închisorile comuniste, precum Anton Dumitriu sau Valeriu Streinu. Pentru a-și arăta recunoștința pentru anii petrecuți la Centrul de Logică al Academiei Române, anii „cei mai rodnici și mai liniștiți din viața sa”, Noica va participa la editarea în anii '80 a unor volume din *Istoria gândirii antice* a lui Athanase Joja (decedat în 1972)³.

În acest institut de cercetare, Constantin Noica este încadrat la Sectorul de istoria logicii, condus de clasicistul Aram M. Frenkian, și va lucra aici până la pensionare, în 1975 (tot în acest an se desființează și Centrul de Logică, ca o măsură a revoluției culturale ceaușiste). Lucrează într-un proiect grandios și ambițios inițiat de Frenkian, de traducere în limba română a comentariilor grecești și latine la logica lui Aristotel⁴. Contribuția lui Noica la acest proiect a fost traducerea a trei dintre cele nouă comentarii la *Categoriile* lui Aristotel și cele două comentarii la tratatul *Despre interpretare*; începe, de asemenea, traducerea comentariilor lui Alexandru din Afrodisia la *Analiticele prime*.

Ne dăm seama acum că Noica era deja un gânditor cu strategia de lucru pentru viitor făcută în momentul când făcea primul pas în clădirea Centrului de Logică, avea propriile idei deja, avea propriile interese filosofice și un plan de viitor. Acum știm în ce consta acel plan: de a nu mai irosi niciun moment în afara filosofiei și de a ajuta noi oameni de a călători pe tărâmul filosofiei. Timpul petrecut în închisoare îi deschisese ochii în acest sens, după unele mărturii credibile: istoria îți poate juca feste, poți ajunge să-ți ratezi viața complet și să-ți ratezi visul (în cazul său, visul de a trăi viața în cultură, în filosofie). La Centrul de Logică, Noica revine în forță în filosofie; aici atrage și primii săi colaboratori în călătoria filosofică: aceștia sunt Alexandru Surdu și Sorin Vieru.

NOICA, LOGICA CLASICĂ ȘI LOGICA MODERNĂ

Formarea în domeniul logicii a lui Constantin Noica se va fi făcut la început cel mai probabil prin intermediul cursurilor de logică ale lui Nae Ionescu (Noica va fi, alături de Constantin Floru și Mircea Vulcănescu, și editorul unuia dintre cursuri, cel din 1934–1935, apărut în 1943). Nae Ionescu, deși își făcuse teza de doctorat cu o critică a logicismului, nu a predat, cel puțin după știința noastră, decât elemente de logică clasică. Mai târziu, studierea operei lui Aristotel și a comentatorilor acestuia îi va prilejui lui Noica aprofundarea acestei discipline filosofice. Putem astfel afirma că Noica era, în acest tablou, un bun cunoscător al logicii tradiționale,

² Alexandru Surdu, „Prefață” la *Comentarii la rostirea filosofică*, Brașov, Editura Kron-Art, 2009, p. 7.

³ *Ibidem*, p. 12.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

de sorginte aristotelică, în timp ce logica modernă va fi studiată de el doar tangențial, luând contact cu ea doar pentru a realiza unele comentarii, comparații, precizări care serveau intereselor sale teoretice.

La prima vedere, în opera sa, nu se găsesc multe referiri sau întrebuițări ale logicii, el având preferință evident pentru ontologie. Publicul larg iubitor de filosofie îl cunoaște îndeosebi ca autor de tratat de ontologie și ca autor strălucit de eseu filosofic. De fapt, în lucrările sale se găsesc foarte multe referințe la logică, fie și măcar pentru a discuta vechea și noua logică în comparație cu invenția sa, logica lui Hermes; trebuie doar să conștientizăm mai bine aceste referințe atunci când le întâlnim și ne dăm seama de importanța pe care o acorda logicii. În realitate, după ontologie, logica a fost a doua preocupare a vieții sale filosofice, complementară chiar, cum s-a spus⁵, iar cel mai mult o dovedesc cugetările sale despre logică din *Jurnalul de idei*. Și nu este greșit a-l numi astăzi un specialist în logică aristotelică, judecând cel puțin după activitatea sa la Centrul de Logică.

*

În cele ce urmează, vom schița câteva repere cu privire la câteva contribuții și atitudini ale lui Noica în logica aristotelică și în logica modernă.

Să aruncăm o scurtă privire peste studiile de logică clasico-tradițională (dintre care unele merg și spre logica dialectico-speculativă) publicate de Constantin Noica în *Probleme de logică*, anuarul Centrului de Logică, cu accent pe reflecțiile personale ale filosofului (urmând a reveni pe larg în comunicări viitoare pe tema contribuțiilor noiciene în acest tip de logică). Aici, el publică următoarele studii: „Pentru o interpretare a *Categoriilor* lui Aristotel”⁶, „Comentarii moderne la *Despre interpretare*”⁷, „Principiile logicii și legile lui Newton”⁸, „Șase funcții judicative”⁹.

În „Pentru o interpretare a *Categoriilor* lui Aristotel” găsim efortul lui Constantin Noica de a comenta în manieră proprie capitolele lucrării aristotelice (dintre care, primele patru capitole și jumătate, alineat cu alineat), lucrare tratată totuși de el ca „un întreg încheșat”. Ar fi de remarcat aici cum Noica reînvie original sensul aristotelic al conceptelor de „omonimie” și sinonimie” (omonim este un cuvânt care se spune despre mai multe lucruri, „nu întâmplător (...), ci prin gândire”, sinonim este un cuvânt care se spune ca „un concept despre clasele sau exemplarele subsumate lui”). Apoi, el alege în interpretarea sa la *Categorii* calea interogativității, „stratul mai adânc al logosului, din care izvorăsc categoriile”: „cine? care? ce?, pentru substanță; cât de mare?, pentru cantitate; ce fel?, pentru calitate; față de ce?, pentru relație; unde?, pentru spațiu; când?, pentru timp; cum stă?, pentru poziție;

⁵ Ion Ianoși, *Constantin Noica. Între construcție și expresie*, București, Editura Științifică, 1998, p. 188.

⁶ Vol. I, 1968, pp. 103–137.

⁷ Vol. II, 1970, pp. 139–151.

⁸ Vol. IV, 1972, pp. 63–76.

⁹ Vol. VI, 1975, pp. 67–72.

ce are?, pentru posesiune; ce face?, pentru acțiune; și ce suferă pentru pasivitate sau înrăurire”.

În „Comentarii moderne la *Despre interpretare*”, Noica avertizează că în acest tratat se naște cu adevărat logica și aici problematica logică apare independent. Într-o manieră proprie, el arată cum, dintre toate tipurile de „rostiri”, doar cea „enunțiativă” (spre deosebire de cea imperativă, interogativă sau de cea deziderativă) este autentic „logică”, este cea care „se face pe bază de afirmație și negație”, cea care „stă sub adevăr și falsitate” și se află într-un „timp logic” al prezentului. Dar, arată în continuare Constantin Noica, Aristotel recuperează și viitorul în celebrul episod al bătăliei navale, discutând primele elemente de logică modală; acum „prezentul logic iese din rigiditatea lui” și se îndreaptă spre real. În *Despre interpretare*, cu vorbele filosofului român, „Aristotel a arătat care este domeniul logicii: sunt logosurile, în speță rostirile enunțiative, care singure poartă asupra adevărului și falsului, singure sunt în prezentul logic (...), și singure vor putea duce la înlănțuiri demonstrative. (...) Viziunea logică de aici este mai largă, pentru că lasă în cuprinsul logicii loc pentru dezbateră altui timp decât prezentul obișnuit sau decât eternitatea logică înghețată, pentru că integrează astfel în orizontul logicii o logică modală (...)”.

În „Principiile logicii și legile lui Newton”, Noica dovedește încă o dată vocația sa de filosof autentic prin îndrăzneala sa inovativă: reformulează principiile logicii (scoate două și adaugă unul) și le pune în corespondență cu legile lui Newton. Scoate principiul terțului exclus (nu aduce nimic nou peste cel al non-contradicției) și pe cel al rațiunii suficiente (exprimă o tautologie, a gândi înseamnă a întemeia, a căuta rațiunea suficientă) și adaugă „principiul conexiunii necesare” (reflectă „ceea ce se întâmplă peste tot, în domeniul pe care-l explorează reflexiunea logică: înlănțuiri și consecuții”). Principiul identității este în corespondență cu legea inerției: „(...) orice corp tinde să-și păstreze starea reprezintă afirmarea principiului identității în limitele mecanicului”. Principiul conexiunii necesare este în corespondență cu legea a doua a lui Newton, care, în reformulare noiciană, spune că „un corp capătă, prin forța exercitată de altul, accelerație”; într-o parte, apar legăturile logice, în cealaltă, apar „procesele mecanicii”. Principiul contradicției este în corespondență cu legea a treia, care spune că un corp reacționează cu o forță egală asupra corpului care îl acționează; tot așa, contradicția acționează în logică ca o reacțiune, dar nu mai trebuie văzută ca o stare, ci ca un proces, cu desfășurare și rezultat, dialectică. Toate cele trei, și de o parte și de alta (logică și fizică), pot fi reduse la una singură (conexiunea necesară în logică, legea a doua a lui Newton în fizică).

În „Șase funcții judicative”, propune următoarele tipuri de judecăți (corespunzătoare și ele modelului său ontologic): (1) judecata obișnuită de tipul „Calul este așa”, în care S este constant, iar P variază la infinit; (2) judecata corespunzătoare funcției propoziționale cu un singur argument P(x), unde P este constant; (3) S variază limitat, P variază nelimitat, înăuntrul unei specii înțeleasă ca ansamblu; (4) judecata de sistem, de integrație, unde variația lui P este limitată,

iar cea a lui S este infinită, și exprimă limitarea dată de apartenența la un sistem; (5) judecata de evoluție, unde S variază nelimitat la o variație nelimitată a lui P, cu ilustrare în evoluționismul lui Darwin; (6) judecata de creație, unde P variază nelimitat la variația nelimitată a lui S, cu ilustrare în libertatea de creație subiectivă a omului.

*

Despre logica matematică. Așa cum știu toți cei ce l-au citit pe Constantin Noica, el nu îndrăgea prea mult logica matematică; s-ar putea spune într-un prim moment că avea anumite prejudecăți legate de logica matematică, dar, s-ar putea spune, într-un al doilea moment, și că aceasta cu principiile și metodele ei nu convenea viziunii sale filosofice. Logica nouă îi apărea când searbădă, când lipsită de realitate, când inutilă, deși îi recunoștea nivelul ridicat de dezvoltare... Toate acestea, în condițiile în care Noica a fost coleg și prieten cu gânditori ce au activat în domeniul logicii matematice și cărora le-a făcut omagii scrise în revistele vremii (vezi Addenda). Sau poate era doar frustrarea lui de a nu reuși ajunge la „exactitate” în teoria sa filosofică, așa cum se întâmpla în logica modernă cu succes?...

Redăm mai jos câteva reflecții noiciene asupra logicii matematice.

Iată-o pusă într-o comparație cu matematica: „(...) spre deosebire de logica matematică – mai lipsită de ingenuitate, de fantezie, de libertate –, matematica este o aventură a spiritului, una despre care nu știi unde va duce pe om, dar pe care omul, prin câteva naturi individuale năzdrăvane, o trimite neconținut mai departe”¹⁰.

Discutând problema contradicției la Ștefan Lupășcu, Noica se separă din nou de logica nouă care apără non-contradicția, în timp ce „întreaga cultură nouă combate în fapt non-contradicția (să trecem peste generalizarea pripită – n.n.), chiar dacă, în logica formală, spectrul ei supraviețuiește încă. (...) Logicienii de școală nu admit încă înțelesul nou al contradicției. Și au tot dreptul s-o facă din perspectiva lor strict formalistă care, după unii dintre ei, nu privește nici măcar gândirea. Pentru ei, contradicția are loc numai între propoziții atomare afirmate și negate, iar formularea lor este categorică: p și $\neg p$ dau zero. Dar, din perspectiva filosofiei, principiul lor nu este decât un caz limită. El nu are sens de gândire sau de realitate, ba apare – dacă este trecut asupra situațiilor contradictorii din real – drept aberant”¹¹. O logică în care principiul contradicției, mai spune Noica în altă parte, înțeles ca $p \ \& \ \neg p = 0$ („ceea ce seamănă cu vorba lui Schopenhauer: dacă pui doi lei într-o cușcă, ei se mănâncă unul pe altul și dimineața nu găsești decât cozile”), nu e o logică autentică; invocând opinia lui Church că logica nouă este o disciplină matematică, atunci ea „nu are nimic de-a face cu gândirea, cu logos-ul”; rămâne doar logica aristotelică, admirabilă după vorba lui Kant, cea care „a străbătut veacurile” și e „singura logică”¹².

¹⁰ Constantin Noica, *Simple introduceri la bunătatea timpului nostru*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 69.

¹¹ *Ibidem*, p. 47.

¹² Constantin Noica, *Jurnal de idei*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 262.

Comentând mica lucrare a lui J.M. Bochenski, *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*, o lucrare de logică aplicată, pe linia filosofiei analitice, el afirmă că autorul rămâne la logica intelectului care separă, incapabil de a mai uni părțile, rămâne la autoritatea deontică și la autoritatea epistemică, fără a ajunge la rațiune, „sursa care le investește”, și lasă problema nerezolvată; or, adaugă Noica, „cine nu mută o problemă, cine nu are forța dislocantă pentru materia pe care o analizează și pentru cel care o analizează, acela nu are «rațiune», ba nici îndreptățirea de a vorbi și a scrie”¹³.

Cu altă ocazie, va spune, conform unei mărturii, că logica modernă funcționează „pe baza a cel puțin trei absurdități”¹⁴:

– Refuzul contradicției. Pentru Noica, contradicția „există și e fecundă, e chiar «logică» și reală”.

– Implicația materială. În legea logică, „orice adevăr implică orice adevăr”, cu exemplul „Dacă $2 \times 2 = 4$, atunci New York este un oraș mare; apoi în „falsul implică orice, inclusiv adevărul”, cu exemplul „Dacă $2 \times 2 = 5$, atunci New York este un oraș mare”.

– Problema echivalenței. „Orice propoziție adevărată este echivalentă cu orice propoziție adevărată”, cu exemplul „Afară ninge” este echivalentă cu „Trenul de Sibiu ajunge la ora 3”.

Astfel, logica modernă se folosește, cu terminologia lui Noica, de „exactitatea goală”, care ar avea drept scop să combine mecanic formule seci, lipsite de conținut, fără corespondent în realitate, formalismul trecând „indiferența lumii în indiferența conștiinței”¹⁵. (La cele trei obiecții, Noica ar fi primit răspunsul pe loc din partea lui Sorin Vieru, cel acuzat că se complăce în acest domeniu arid, fără a fi convins însă de replică.) Ea este „un abandon al spiritului”, „o simplă combinatorică”¹⁶, ce mai are și dezavantajul că, fiind un calcul, nu se poate expune în vreun fel și nu poate fi învățată prin „simple discursuri”¹⁷.

Un alt joc logic contra logicii moderne din *Jurnalul de idei*, tot pe tema implicației, cu adresă expresă la Lukasiewicz, care a fost un promotor fervent al logicii matematice și care ar fi spus că silogismul:

Toți oamenii sunt plante
Toți polonezii sunt oameni
Deci, toți polonezii sunt plante

nu e de susținut¹⁸. Dar:

¹³ Vezi Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 225.

¹⁴ *Ibidem*, p. 217.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 214, 217.

¹⁶ Constantin Noica, *Jurnal de idei*, p. 206.

¹⁷ Constantin Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 391.

¹⁸ Constantin Noica, *Jurnal de idei*, p. 93.

Dacă toți oamenii sunt plante și toți polonezii sunt oameni, atunci toți polonezii sunt plante

e de susținut, conform regulii implicației prin care falsul poate implica falsul. Observăm că aici el caută o opoziție între cele două tipuri de logică, chiar un paradox. Pentru Noica, deci, principalul păcat al logicii moderne este formalul fără conținut, iar implicația este în acest sens emblematică; următorul pasaj este relevant, de asemenea, în această direcție¹⁹:

„În implicație nu pare să intereseze faptul și natura implicației, ci rezultatul ei: *când* sunt ambele adevărate, antecedentul și consecventul, sau mai puțin, *când* e consecventul adevărat, ajungându-se chiar la absurd – mecanica implicație materială. Dar cum se întâmplă asta, *ce anume* în antecedent impune adevăratul consecventului, nu-i interesează, căci discută «în formă»”.

Forma, mai spune el, și se uită adesea treaba asta, e întotdeauna a unui conținut, e „împlinirea” lui; forma „goală” e o „absurditate sau un exces”²⁰. Logica modernă – iar aici avem și o comparație cu logica lui Hermes – pierde total *sensul* (sublinierea noastră) sau „orientarea pe care o dă sensul”, ea nu face nicio diferență între „Socrate e muritor” și „Elpenor e muritor”, „deși numai primul și-a asumat și a trăit întreaga viață condiția de muritor, deci s-a pregătit pentru moarte dând vieții un sens plin, pe când celălalt nu trăiește condiția de muritor decât în măsura în care e mântuit de experiența lui Socrate”²¹. Aceasta înseamnă că formele logicii moderne „nu știu să se mai întoarcă asupra lucrurilor decât pentru a le *in-forma*; forma care in-formează, forma care nu mai este emanație a lucrului, «sufletul» lui, termină în statistic, în clasificare, nu mai are greutatea sensului”²². Logica în genere nu ar trebui să fie *formală*: dacă logica e știință formală, „deci desprinsă de real, se poate răspunde: de unde dreptul formalului de a dezminți sistematic realul? În definitiv, dacă formalizăm realul, în logică sau în alte științe, o facem pentru a-l reda esențializat, dar nu și total desfigurat”²³.

Un alt păcat al logicii matematicii ar fi, după Constantin Noica, ambiția de a fundamenta logica matematica. Dar, adaugă el, matematica era singura știință care nu reclama o logică doar pentru ea, în timp ce pentru toate celelalte științe trebuia o logică²⁴. Matematica se poate lipsi de suportul logicii noi; în acest sens, el intervine uneori chiar cu duritate, de pildă: „(...) a susține că *Principia mathematica* reprezintă Organon-ul lumii moderne înseamnă fie a ofensa lumea modernă însăși, cu

¹⁹ *Ibidem*, p. 342. Vezi și pp. 210, 213.

²⁰ *Ibidem*, p. 239.

²¹ Vezi Gabriel Liiceanu, *op. cit.*, p. 218.

²² *Ibidem*, p. 218.

²³ Constantin Noica, „Principiile logicii și legile lui Newton”, în *Probleme de logică*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 67.

²⁴ Constantin Noica, *Jurnal de idei*, p. 211. Vezi și p. 344.

extraordinarele ei noutăți în matematică, fizică și biologie, fie a ofensa Organon-ului aristotelic. Russell și Whitehead ei înșiși au filosofat și poate chiar logicizat fără celebra lor logică²⁵.

Dar logica nouă s-ar putea salva, spune Noica cu aceeași ocazie a prelegerii pentru Sorin Vieru, îndreptându-se spre cultură: „A merge pe linia filosofiei culturii făcute cu mijloacele formalismului modern ar fi, cred, singurul mod de a mântui logica (...)”; ea trebuie „să se deschidă către propriul ei adevăr, să se reintegreze ca fapt de cultură²⁶”.

Constantin Noica recunoaște totuși un punct forte al logicii moderne, anume exactitatea, punct pe care el regretă că nu a reușit să-l atingă (motiv pentru care Carnap nu îl poate lua „în serios”), regretă că nu îl poate face pe Carnap să spună „Nu am ce face, metafizica are sens²⁷”. Totuși, conform lui Constantin Noica, în filosofie, exactitatea nu este puternică până la capăt, ea e inferioară adevărului, „lucrează cu non-contradicția, vrea ca ceva să nu fie fals”, pe când adevărul acceptă contradicția, „vrea ca ceva să fie adevărat, ca atare să fie”, adevărul are statut ontologic, iar exactitatea nu; dialectica e „un procedeu al realului, e procedeu, mersul, pasul²⁸”. În plus, cu exactitatea ei, logica modernă se înscrie printre științe, iar Noica recunoaște acest fapt punându-l în termenii filosofiei sale: cum știința oferă cunoștințe, iar filosofia oferă înțelesuri, logica modernă este o disciplină științifică ce oferă cunoștințe („vrea cunoștințe”) despre conexiunile necesare; logica devine filosofică atunci când oferă înțelesuri („vrea înțelesuri²⁹”).

LOGICA LUI HERMES

Dacă în ce privește logica aristotelică Noica era mai ales comentator sau traducător, în ce privește logica speculativă este creator. Nu vom prezenta aici pe larg logica lui Hermes, despre care s-au scris deja multe pagini, ci vom încerca să găsim unele semnificații ale acesteia, să-i subliniem importanța.

Atât logica tradițională de tip aristotelic, cât și logica nouă sunt logici care favorizează întregul în fața părții. Logica aristotelică, chiar dacă „se întemeiază pe funcția termenului mediu”, rămâne principiul conform căruia partea aparține întregului, partea este „transportată” de mediu în întreg; silogismul ia mai degrabă forma „Dacă a revine (aparține) lui b și b lui c , atunci a revine lui c ”³⁰. Logica modernă, bazată în mare măsură pe teoria mulțimilor, își însușește „platitudinile” de tipul elementul aparține mulțimii sau submulțimea aparține mulțimii, astfel că și aici

²⁵ Constantin Noica, „Șase funcții judicative”, în *Probleme de logică*, vol. VI, București, Editura Academiei Române, 1975, p. 71.

²⁶ Vezi Gabriel Liiceanu, *op. cit.*, pp. 214, 217.

²⁷ *Ibidem*, pp. 200, 217.

²⁸ Constantin Noica, *Jurnal de idei*, p. 203.

²⁹ *Ibidem*, p. 207.

³⁰ Constantin Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, pp. 401–402.

partea aparține întregului³¹. Logica lui Hermes răstoarnă cumva raportul dintre parte și întreg, partea este „o interpretare a întregului” (de exemplu, o carte dintr-o bibliotecă nu mai este o simplă parte a unui întreg, ci dă seama de tot întregul când este o bibliotecă de istoric, de jurist etc. – o carte de istorie dă seama de biblioteca istoricului)³². Cele două logici, tradițională și modernă, sunt logici ale războiului, declară Noica, ale lui „da și nu”, „adevărat și fals”, „sau câștigi, sau pierzi”, „sau produce un rezultat, sau nu produce”, astfel că ele pot fi reunite în ansamblul logicii lui Ares (zeul războiului), prima producând, printr-o analogie cu o armată, războiul cu arme convenționale, a doua, cu arme moderne, bazate pe calcule și mecanisme automate³³. Iar logica creată de Noica devine o logică a interpretării, o logică a lui Hermes, zeul comunicării și al interpretării.

De fapt, logica lui Hermes era cumva necesară ontologiei lui Noica (așa cum logica generală a lui Kant era necesară filosofiei sale), ea apare ca o „necesitate stringentă – aceea a *punerii în ordine* atât a metodologiei, cât și a ontologiei pe baza unor criterii ferme, de tăria unor *imperative* (principii) *logice*”; trebuia astfel o logică de „o factură deosebită” corespunzătoare trebuințelor sistematice ale ontologiei, diferită de logica clasico-tradițională sau de cea simbolico-matematică³⁴. Numai că logica lui Hermes este concepută ulterior ontologiei, contrar „manierei clasice” în care „sistemele sunt *precedate* de logică: se dau întâi principiile și apoi aplicațiile lor”; ceea ce înseamnă că Noica o utilizase deja în sistemul său, iar expunerea ei ulterioară nu făcea decât să o pună în evidență separat³⁵.

Specificul logicii lui Hermes constă în, folosind termenul autorului, „reabilitarea individualului” într-o lume filosofică ce privilegia generalul. Pe scurt, holomer se va numi această situație (primul moment al logicii create de Noica) în care „partea poartă cu ea și interpretează întregul sau a individualului încărcat de sensurile generalului”³⁶. Individualul dă legea generalului, mai spune Noica. Socrate este un holomer, pentru că Socrate deschide un câmp logic cu „pozitivul condiției de muritor”: el nu este un simplu muritor, „el își asumă condiția aceasta, se pregătește prin ea și arată, cu excepția sa, că regula vieții de om este totuși pregătirea pentru moarte”, în timp ce Elpenor, un personaj oarecare, pomenit de Homer o singură dată, nu este un holomer³⁷; Socrate are o semnificație pentru întregul general uman, dă seama pentru toți oamenii, este exponențial pentru întregul său, Socrate este un individual-general (în paranteză fie spus, și Elpenor este, odată cu Noica, un holomer, unul care dă seamă pentru individul nesemnificativ, pentru anonim). Chiar dacă sunt utilizate forme logice analoge noțiunii, judecății și raționamentului, precum holomerul, krinamenul sau triunghiul logic, acestea au funcții diferite.

³¹ *Ibidem*, p. 402.

³² *Ibidem*, p. 403.

³³ *Ibidem*, p. 402.

³⁴ Alexandru Surdu, „Scrisori despre logică”, în *Comentarii la rostirea filosofică*, ed. cit., p. 167.

³⁵ *Ibidem*, p. 168.

³⁶ Constantin Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, p. 408.

³⁷ *Ibidem*, p. 407.

Deși s-a spus că logica lui Hermes este utilizabilă practic doar pentru ontologia sa, credem că nu este greșit a găsi unele întrebări și în afara sistemului noician de gândire. De pildă, punând conceptul de holomer în corespondență cu cel de exemplu generic sau de model din logica obișnuită și din retorică, îi vom descoperi și alte aspecte practice, așa cum au și cele din urmă. Exemplul generic este un caz care dă seama și el pentru întreg genul său; în științe, de pildă, unele „cazuri particulare sunt tratate fie ca exemple în vederea formulării dinaintea unei legi, fie ca eșantioane, adică ilustrarea unei legi sau a unei structuri recunoscute”; în drept, precedentul este un exemplu care întemeiază o regulă sau chiar o lege³⁸. Noica însuși va sugera în lucrarea sa despre logica lui Hermes mai multe astfel de aspecte.

Nu suntem însă de acord cu semnificațiile politice care se pot da unei logici care are drept specific „reabilitarea individualului”. Cum am arătat în altă parte³⁹, sunt cel puțin forțate astfel de interpretări. Reluăm aici un pasaj relevant pentru interpretarea politică a semnificației holomerului:

„Pentru cititorii mai de rând de logică, miza urmărită nu e însă numai declarat «antirăzboinică», dar în plus și vădit antidemocratică, în sens de antiegalitară, conform elitarismului vechi și niciodată abandonat al maestrului Școlii de aleși întru filosofie. Caută să pună în valoare, nu doar cultural, ci și logic, individul ieșit din comun, cu destin exemplar. Persoana, dacă e personalitate, face posibilă autentică ridicare la general. (Cu un elementar joc de cuvinte: nu soldatul, ci în exclusivitate generalul permite accesul la generalitate și la generalizare.) E drept că și «logica lui Hermes pleacă de la îndurarea pentru cele neînsemnate», dar numai până a ajunge la rezultatul scontat, pentru cel ce ajunge la el, starea excepțională”⁴⁰.

Trecutul nu îl lasă în pace nici pe Constantin Noica, cum nu îl lasă nici pe Cioran sau pe Eliade; suspiciunile apar până și când e vorba de o teorie logică. Cum mai spuneam, individual-generalul este „plimbat” de Noica din zone cu profil științific până în zone ale cotidianului și, chiar dacă exemplele sale sunt încărcate de conotație pozitivă, nu e dificil a găsi și exemple cu încărcătură negativă pentru a infirma așa-zisul „elitarism” ce se desprinde din sensul holomerului. Trebuie să lăsăm logica în afara politicului, așa cum a procedat în plin comunism și Athanase Joja și a permis unor cercetători cu vocație să se desfășoare în voie.

³⁸ Chaïm Perelman, Lucie Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, Editions de l'Université de Bruxelles, 2008, p. 472.

³⁹ Marius Dobre, „Holomerul și exemplul generic”, în *Simpozionul Național „Constantin Noica”*, ediția a XII-a, București, Editura Academiei Române, 2020, pp. 57–58.

⁴⁰ Ion Ianoși, *op. cit.*, pp. 196–197.

ADDENDA: PORTRETE

În afară de preocuparea pentru propria teorie logică (logica lui Hermes) și pentru logica aristotelică pe care și-a asumat-o în calitate de cercetător angajat într-o instituție de profil, Constantin Noica va mai scrie de-a lungul timpului diverse articole, prefete la cărți aparținând domeniului logicii. El se arăta, după cum se știe, entuziasmat față de orice realizare filosofică românească și nu ezita să scrie favorabil chiar și despre autori sau lucrări mai puțin laudabile, gira cu numele său multe încercări filosofice, important era pentru el să se dezvolte filosofia românească. Și venea cu autoritatea sa să întărească (dacă mai era nevoie) și prestigiul unor autori consacrați precum Ștefan Lupășcu, Grigore Moisil sau Octav Onicescu, pentru a da doar câteva nume din aria logicii. Prezentăm în continuare pe scurt intervențiile noiciene din reviste culturale despre cei trei mari autori români pomeniți mai sus.

Articolul dedicat lui Grigore Moisil în anul 1977 se numește „În amintirea lui Grigore Moisil”, dezvoltat apoi într-o Prefață la culegerea de articole a lui Moisil, *Știință și umanism*⁴¹. Este un scurt portret făcut logicianului și matematicianului român. Noica nu ezită să-l pună pe Moisil alături de Cantemir și Enescu, ca model „universalist și integrator”, unul ce urmărește universalitatea prin matematică (ceea ce l-a făcut să prefere și logicile polivalente, în dauna rigidității logicii bivalente, cea „a lui «da» și «nu», ca și a lui «sau-sau»”), dar care vede și limitele matematicii. Moisil este cel care a știut să pledeze pentru aplicațiile practice ale matematicii, pentru tehnică, văzând viitorul informaticii în toate domeniile vieții cotidiene în secolul XXI; este un „omul exemplar al lumii noastre” care a știut să „irumpă cu atâta impetuoșitate în cultură”.

Articolul dedicat lui Octav Onicescu poartă titlul „Diversitatea ce se unifică. Scrisoare deschisă profesorului Octav Onicescu” și este un alt portret omagial despre un logician și matematician român⁴² pe care îl cunoscuse încă de pe vremea când și Octav Onicescu îl frecventa pe Nae Ionescu. Ca și Grigore Moisil, spune Noica, Onicescu are deschidere către toate formele de cultură, o deschidere care vine dinspre „enciclopedismul cel mai luminat cu specialitatea cea mai riguroasă” și care vine cu „o bunătate față de tot și de toate”. Tot ca Moisil, Onicescu, cu o „admirabilă înțelepciune”, discret afișată, recunoaște limitele științei lor, lăsând loc și adevărului din științele umaniste.

⁴¹ Publicat prima oară în *Steaua*, XXVIII, nr. 5, 1977, pp. 31–32, a doua oară ca „Introducere” la Grigore Moisil, *Știință și umanism*, Iași, Editura Junimea, 1979, pp. 5–7, și a treia oară în Constantin Noica, *Simple introduceri la bunătatea timpului nostru*, ed. cit. mai sus, cu titlul „Introducere la Gr. Moisil”, pp. 62–74.

⁴² Publicat în *Contemporanul*, nr. 43, 1981, p. 11, republicat în Constantin Noica, *Simple introduceri la bunătatea timpului nostru*, ed. cit., pp. 55–61.

Despre Ștefan Lupașcu scrie un articol cu titlul „Filosofia lui Stéphane Lupasco. Un discurs despre metodă al zilelor noastre”⁴³. Acum nu mai este vorba despre un portret omagial în articolul devenit la rândul lui „Prefață” la *Logica dinamică a contradictoriului*, ci despre discutarea unei viziuni filosofice pe care Noica a agreat-o mult și de care s-a folosit destul de des în scrierile sale. În principal, este vorba despre problema contradicției și valorificarea ei în știință și în cultură în general la care Noica se raliază iarăși cu entuziasmul binecunoscut; drumul nu trebuie să fie către monism și identitate ca în logica și filosofia tradițională, ci spre contradicție ca dualitate antagonistă atotcreatoare. Pentru Noica, această incursiune a fost și un prilej de a apăra ideea de contradicție, fiind el însuși un utilizator filosofic al ei prin conceptul său de contradicție unilaterală, dar și un admirator al logicilor dialectico-speculative.

⁴³ Publicat prima oară în *Ateneu*, an XVII, nr. 4, 1980, p. 12, a doua oară ca „Prefață” la Stéphane Lupasco, *Logica dinamică a contradictoriului*, București, Editura Politică, 1982, pp. 5–15, și a treia oară în Constantin Noica, *Simple introduceri la bunătatea timpului nostru*, ed. cit., cu titlul „Introducere la Stéphane Lupasco”, pp. 45–54.